

Арсеније М. Сретковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад
ORCID 0009-0000-3779-6960

ПОРТРЕТ ЈУНАКА У НАРОДНОЈ ЕПСКОЈ ПОЕЗИЈИ: ПРИКАЗ КЊИГЕ *СВЕ ЈУНАКЕ ПО ИМЕНУ ЗНАДЕМ*

(Миливој Бајшански, *Све јунаке по имену знадем: афирбуција јунака у њесмама Тешана Подруговића*, Ново Милошево: Банатски културни центар, 2024, 132 стр.)

Књигу *Све јунаке по имену знадем: афирбуција јунака у њесмама Тешана Подруговића* Миливој Бајшански посветио је професорки Љиљани Пешикан Љуштановић и професору Драгољубу Перићу у знак захвалности за помоћ у припремању рукописа. Дело је објављено у издању Банатског културног центра, 2024. године и представља својеврстан допринос анализи јунака народне епске поезије.

Структуру књиге чине *Садржај* који је позициониран на страници након странице са посветом, *Увод* (7–15), *Афирбуција јунака* (15–19), *Именоване* (19–31), *Одлике* (31–49), *Физички излед* (49–57), *Узраст* (57–63), *Рухо* (63–75), *Оружје* (75–83), *Јунаков коњ* (83–91), *Порекло и друштвени стањус* (91–97), *Станиште* (97–103) и *Закључак* (103–113). Након ових поглавља, издвојени су *Литература* (113–123) и *Индекс аутора* (123–125), док последња три сегмента књиге јесу два критичка осврта на стваралачко штиво Бајшанског (текстови *Афирбуција као судбина* (125–129) ауторке Љиљане Пешикан Љуштановић и *Поретисање традиције* (129–131), текст Драгољуба Перића) и *Белешка о аутору* (131). Друкчије речено, књига има дванаест поглавља јасно означених римским бројевима, укључујући *Увод* као прво и *Закључак* као последње поглавље. При томе, ваља напоменути да је треће поглавље (*Именоване*) сачињено од осам мањих целина и то: 1. *Име + презиме* (20–21); 2. *Име+шойоним* (21–22); 3. *Име + еџоним* (22–23); 4. *Име + ознака породичног/сродничког стањуса* (23–24); 5. *Име + ознака занимања* (24); 6. *Име + потпа agentis* (24–25); 7. *Име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије* (25–26); 8. *Име + особина* (26–31).

Предмет истраживања књиге јесу песме „које је Тешан Подруговић, према предговору четвртој књизи Српских народних пјесама

¹ arsenije.sretkovic@filum.kg.ac.rs

(1883), испевао Вуку Стефановићу Караџићу" (7). У оквир разматрања узето је „двадесет јуначих песама" (7). Осим ових песама, истраживачки корпус садржи још две песме и то: *Марко Краљевић и Филиј Маџарин и Грујица и паша од Зајорја* (8). Друкчије речено, корпус чине двадесет и две песме. Монографија *Све јунаке ђо имену знадем: ајрибуџија јунака у ђесмама Тешана Подруговића* бави се атрибуцијом и портретисањем јунака у одабраном корпусу, портретисање и атрибуција „врше се посредством: именовања, посебних одлика, узраста, физичког изгледа, одеће, оружја, порекла и друштвеног статуса, коња који га прати свуда и станишта" (8, 9). Друкчије речено, аутора интересују карактеристике епских јунака, међу којима се пажња посвећује Марку Краљевићу, Милошу Војиновићу, Бошку Југовићу, Находу Симеуну, Љутици Богдану, Муси Кесеџији и др. (9). Циљ овога дела јесте „анализа атрибуције јунака у песмама Тешана Подруговића, указивање на њене особености (попут хумора) и на функцију коју она има у карактеризацији јунака и њиховом обликовању и функционисању у структури усмене епске песме, правасходно јуначке, али и приповедне" (9). Осима представљања предмета и циља истраживања, *Увод* (прво поглавље обележено римским редним бројем) садржи и део о Тешану Подруговићу. Сазнања о Тешану Подруговићу утемељена су на биографским подацима о овом народном певачу које су забележили Вук Караџић у збиркама народног стваралаштва и Владан Недић у књизи *Вукови ђевачи*. На основу текстова које су записали Вук Караџић и Владан Недић, сазнаје се да је Тешан Подруговић био „Вуков омиљени певач" (9), да је рођен у Гацку, да се бавио трговином, да се одликовао јунаштом и да је био хајдук (10). Подруговић је учесник Првог српског устанка и бојева на Дрини. Од задобијених рана од стране Турака после 1916. године, Подруговић је умро 1820. године (11). Вук Караџић је од Тешана Подруговића забележио двадесет две песме и две приповетке. Врло је интересно да је Подруговић био гуслар, али да песме није певао, већ казивао, те да је знао већи број песама, односно двадесет и две песме које је овај народни певач казао Вуку нису све песме које је он знао.² Напослетку, аутор наглашава да посебну пажњу поклања двома песмама *Марко Краљевић и Филиј Маџарин* и *Грујица и паша од Зајорја*, за које истиче да „су анонимне, али Недић убедљиво тврди да постоје добри разлози за претпоставку да су и оне Тешанове" (13). Такође, и Миливој Бајшански подржава став Недића проистекао „на основу анализе атрибуције" (13).

У другом поглављу (*Ајрибуџија јунака*) дефинисана су четири појма: „атрибуција", „посредна карактеризација", „непосредна карактеризација" и „јунак". „Атрибуција" је појам широког опсега и подразумева: „[Л]ично име које јунак добија, опис његовог физичког изгледа, узраст јунака, просторну локализацију јунака тј. станиште, порекло и социјалну функцију и друштвену улогу јунака, одећу (рухо) и оружје

2 Тешану Подруговићу у овој књизи посвећено је неколико страница (в. Бајшански 2024: 9, 10, 11, 12, 13).

јунака, низ различитих поступака и психофизичких карактеристика помоћу којих се јунак индивидуализује (чиме је онеобичен и и добија маркиране одлике својствене његовом лику) и коња који га свуда прати” (15). „Непосредна карактеризација” подразумева представљање јунака из перспективе певача, док се „посредна карактеризација” односи на виђење јунака из угла другог јунака. Како истиче Бајшански, Подруговић је прибегавао атрибуцији јунака из позиције певача, односно непосредној карактеризацији (15, 16). Ослањајући се на литературу народне књижевности, аутор појам „јунак” дефинише овако: „[Ј]унак је представник јуначког погледа на свет, који одређују борбени однос према свету и животу, тежња за самопотврђивањем из сопствених побуда, поштење, понос, част” (16, 17). Такође, аутор подсећа да „сваки јунак у невољи негује и побратимство” (17). Ове дефиниције појмова праћене су бројним примерима из анализираног корпуса.

Наредно поглавље у средишту анализе има именовање јунака. Епски јунаци су „именовани по принципу *nomen est omen*”. Именовањем јунака „дарује му се скуп особина које дато име носи, чиме се одређује природа јунака” (19). Анализа именовања јунака у песмама Тешана Подруговића заснована је на моделима које је издвојила Марија Клеут. Наиме, аутор издваја осам модела именовања Марије Клеут и поткрепљује их примерима. Постоје следећи модели: име + презиме (Новаковић Грујо, Звијездић Иван, Јанковић Стојан, Бошко Југовић), име + топоним (Реља од Пазара, Иван од Звијезде града, од Сења Тадија и сл.), име + етноним (Филип Маџарин, Муса Арбанаса и сл.), име + ознака породичног/сродничког статуса (дијете Милош, дијете Грујица, чича Радивој и сл.), име + ознака занимања (пр. Милош чобанин), име + *nomen agentis* (слуга Богосав, роб Драгокуп, слуга Милутин...), име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије (цар Лазар, Мијаило краљ, краљ Вукашин и сл.) и име + особина (млад Бугарин, Старина Новак, црни Арапин и сл.) (19–29).

Како је већ истакао аутор, у атрибуцији јунака улогу имају и одлике, па је четврто поглавље књиге посвећено одликама епских јунака. Под одликама се подразумевају „оне особености које су аутентичне код јунака, по којима је он различит у односу на колектив” (31). У епским песмама пажња је усмерена „на радњу и спољашње догађаје, а психолошка мотивација, ако се јави у песми, посве је скрајнута” (31). У овом поглављу има примера на основу којих се објашњава приписивање појединих одлика, а особен пример је портрет Марка Краљевића, па постоји неколико констатација о његовом карактеру. Ево таквих констатација: „Марко је посебан јунак” [...] „и прелази у категорију опште хиперболизације” (42) / „Марко Краљевић је изузетно лукав” (43) / „Марко је спреман да казни сваки вид одступања од норме” (44) / „Тамније карактерне нијансе Марковог лика огледају се у мање јуначком поступку” (45) / „Марко је јунак ког одликују неумерене и бурне реакције” (46).

У петом поглављу аутор разматра физички изглед јунака, те константује да „опис физичког изгледа представља категорију која је у песми фрагментарна и сведена” (49). Даље, „заступљеност описа је минимална и своди се често на формулативне исказе” (49). У песмама Подруговића јунакова телесност повезана је са његовом одећом, поседовањем коња и оружја (49). Аутор закључује да су јунаци у анализираном корпусу углавном млади, те да битан сегмент у представљању физичког изгледа имају помени боја.

У песмама Подруговића атрибуција се врши истицањем узраста, између осталог. Када је реч о узрасту јунака епске поезије, аутор се ослања на класификацију Љиљане Пешикан Љуштановић, па издваја три категорије: „[Д]ете (млади јунак), јунак у пуној зрелости (одрасли јунак) и старац (стари ратник)” (57). Јунак који се може сврстати у другу категорију јесте онај који се одликује „голобрадошћу и спремношћу за брак” (59), док су прва и последња узрастна доб јасно означене.

Јуначко рухо такође представља битан сегмент атрибуције јунака и „маркира јунака превасходно на социјалном плану” (63). Односно, одећом се „указује на њихов друштвени статус” (63). Аутор истиче неколико врста одевања: „[С]вјетло одијело”, „ђузел одијело” и „дивно одијело” (63). Овакав избор акцентује лепоту одела, што није једина функција одела. Начин одевања такође указује на статус: „[Р]ухо господско”, „рухо крајишко” и сл. (63, 64). Засебну категорију чини „чудно одијело” које „истиче посебност, необичност јунака који га носи” (64). Да одело представља значајан елемент у атрибуцији јунака, аутор илуструје на примеру одевања Марка Краљевића који „носи на плећима ћурак од курјака, на глави капу од курјака, коју је привезао мрком јеменијом” (67). Према мишљењу аутора, „вучја капа представља својеврсну амајлију, личну заштиту епског јунака” (67). Одевање се каткада употребљава у сврху маскирања. У анализираном корпусу, маскирање се врши „када јунак жели да прикрије свој социјални статус, преоблачењем у одору јунака ниже социјалне категорије, и када се штити колектив преоблачењем мушкарца у женску одећу” (69).

Од епског јунака је неодвојив појам оружја, па је са разлогом аутор осмо поглавље књиге посветио значају разноврсног оружја које се појављују у песмама Тешана Подруговића за атрибуцију јунака. Оружје омогућава младом јунаку „да потврди свој статус и да се докаже ратником, и њиме оствари подвиге” (75). Разматрање оружја и његовог значаја за атрибуцију јунака у овом сегменту књиге базирано је на истраживањима Марије Клеут. На основу спроведене анализе оружја, аутор истиче да је „опис оружја у народним епским песмама типизиран, те су сви јунаци исто или слично наоружани, што није ни изузетак када је у питању наоружање у песмама Тешана Подруговића” (75). У анализираним песмама појављују се врсте хладног оружја („сабља”, „топуз”, „копље”, „нож” и сл.) и врсте ватреног оружја („обична пушка”, посебне врсте пушака попут „данацкиње”, „павталије” и „цевердана”) (75, 76).

Помени оружја често су пропраћени епитетима, па је тако сабља „оклована“, „оштра“, „бритка“ и сл. (76).

Следеће поглавље посвећено је повезаности коња и јунака. Коњ је у анализираном корпусу „конституент јуначког статуса“ (83). Такође, он је „јунаков највернији, стални и свеприсутни пратилац и помагач“ (83). У песмама Подруговића, постоје два неутрална назива за коња („коњ витез“ и „ат“), док су остали помени коња у вези са бојом коњске длаке: „[В]ранац“, „вранчић“, „сива бедевија“, „ђогат“, „ђогин“, „ђого“, „дорат“, „доро“, „кулаш“, „алат“ и сл. (84). И помени коња пропраћени су бројним епитетима: „помаман“, „бијесан“, „сур“, „танак“, „пуст“, „коснат“, „од мејдана“, „доратаст“, „добар“, „вилени“, „малени“, „брз“, „дебео“ и сл. (85, 86).

Порекло и друштвени статус такође су значајни за атрибуцију јунака, па су управо ова два појма у средишту разматрања у деветом поглављу књиже. Наиме, аутор истиче да је „порекло један од конститутивних чинилаца јуначког лика“ (91), односно, „оно је својеврсни путоказ јунаку који мора следити обавезе које из тог породичног статуса произлазе и мора га одржавати“ (91). Некада је порекло природно (јунак има своје родитеље), а некада натприродно, што се уочава код јунака „који поседује и демонстрира надљудску снагу“ (93). Како аутор наводи, јунаци овога типа су „Марко Краљевић, Милош Војиновић, војвода Балачко, Љутица Богдан, Реља Кртица“ (93). Порекло и друштвени статус обавезују појединца да легитимише свој статус кроз поступке. Примера ради, такав јунак је Марко Краљевић „који је легитимисао свој статус и постао славан ратник“ (95).

Претпоследњи сегмент књиже написан „ауторовим пером“ посвећен је повезаности јунака анализираних песама и станишта. На почетку овога одељка, аутор констатује да је станиште „као категорија у Тешановим песмама остало углавном неразвијено“ (97). Међутим, примећује се да је јунак „везан за свој град, и он се, одлазећи из њега у непознато, упушта у сферу *шуђеи*, а повратак представља враћање у свој простор, где се осећа сигурно“ (97). Спроведена анализа Тешанових јунака показала је да сваки од њих „има своје станиште, односно локалитет на ком пребива“ (97). Тако Наход Симеун пребива у манастиру поред Дунава, краљ Михаило у Леђану, браћа Војиновић у Вучитрну, Вук Ђаковица у Ђаковици, Марко Краљевић у Прилепу и сл. (97). Када јунак пређе из свог простора у туђи показују се „јунаци који су змајеви, који живе на граници овог и оног света“ (99). Опстанак у таквим стаништима истиче „змајолику природу јунака“ (99). Јунаци који бораве у гори јесу они који се приближавају „статусу дивљег бића“ (99). После анализе повезаности станишта и јунака, следи дванаесто поглавље књиже: *Закључак* у којем аутор сумира резултате спроведених анализа у сваком од поглавља.

Књига Миливоја Бајшанског *Све јунаке по имену знадем: априоријација јунака у песмама Тешана Подруговића* представља првенствено

допринос изучавању народне књижевности, а осим тога, она је својеврстан допринос проучавању књижевности уопште, будући да се у њој могу наћи подстицаји за истраживања других књижевних дела на основу модела који је приметан у књизи. Наиме, атрибуција јунака је у средишту интересовања аутора, али се разматрање атрибуције јунака базира на сегментима, при чему се у сваком одељку разматра веза одређеног појма са јунаком. Када се узму у обзир резултати анализа из сваког поглавља добија се целовита „слика” епског јунака. Још један композициони поступак приметан је у писању сегмената књиге: аутор најпре наводи констатацију у којој је садржана суштина поглавља, потом детаљно и егзактно разматра представљену тезу. Анализе су засноване на релевантној научној литератури, док су тврдње поткрепљене бројним примерима. Уопште узев, књига Миливоја Бајшанског, осим што је значајна у научном смислу, она је својеврстан допринос гусларству и српској култури уопште.

Примљен: 19. марта 2025.

Прихваћен марта 2025.